

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Kultūrų karavanai

2013-05-07

ŽURNALAS: Kelionė su Bernardinai.lt

TEMA: Muzika

AUTORIUS: Milda Kiaušaitė

DATA: 2013-05

Kultūrų karavanai

Milda Kiaušaitė

Profesorius Algis Mickūnas – vienas žymiausių Lietuvos išeivijos filosofų, Ohajo (JAV) universiteto dėstytojas, pasaulio klajūnas. Žmogus, su kuriuo galima kalbėtis apie viską – nuo fenomenologijos iki estetikos, nuo kosmologijos iki subtiliausių Rytų ir Vakarų civilizacijų niuansų. Profesorius, nuotaikingai šokantis studentams ir mėgstantis pasipuikuoti sykių suvaldęs lietu.

Susitinkame saulėtoje Laisvės alėjoje, prie fontano. Jį pastebėti nesunku – iš tolo dairausi kaubojiškos skrybėlės, tapusios bene ryškiausiu vizualiniu A. Mickūno simboliu. Filosofas prisimena, kaip kažkas sykių pasakęs, kad su ja atrodantis kaip tikras ūkininkas. Užuoat nusliūkinęs paspausta uodega, kaip tikras kompleksuotas nūdienos lietuvis, A. Mickūnas nudžiugo. Ir štai jis visada su skrybėle.

Akiniai nuo saulės slepia linksmas akių kibirkštėles. Lūpos nuolat išlinkusios draugiškame šypsnyje. Ir vis dėlto fotoaparatu pasiseka sučiupti rimties akimirką. Bene qui latuit bene vixit (Kas gerai slepiasi, gerai gyvena), ausin tyliai sušnabžda René Descartes. Tačiau pabyra žodžiai, nirdami iš paslėpties. Galbūt pavyks atverti pasaulį?...

Esate minėjęs, kad egzistuoja garsų, rašytinis ir daug kitų pasaulių, ir kiekviena tauta gyvena viename iš jų labiau nei kituose. Kuris pasaulis artimiausias Lietuvai?

Lietuva priklauso muzikaliam, poetiniam dainų pasauliui. Kartais klausiamo: „Apie ką tu kalbi?“ Vadinasi, yra nuoroda. Pagal lietuvių patirtį mes nekalbame apie bitutę – kalbėdami išreiškiame jos skrydį, veiklą: „Bitute pilkoji, iš kur medų nešioji?“ Nedainuojame apie pasaulį – dainuojame pasaulį.

Lietuvių kalbos patirtis neturi nuotolio, todėl ji tokia magiška. Vokiečių mokslininkai ir

poetai yra pastebėję, kad mūsų šneka – kaip nekaltos gyvūnų akys, matančios tiesą be jokių terpių. Vienas rytielis išvelgė, kad lietuvių kalba tebeturi pasaulio ryt-mečio rasą. Mes tokie nekalti, nes tebegyvename rytmetyje; viskas laiminga, džiaugsminga, artojas iš ryto eina – visa gerkle gieda.

Net liūdnose gaidose justis džiaugsmas. Tautosakos tomuose – pusė milijono dainų. Toks turtas! Ir visos jos dainuoja pasaulį; ne tik daiktus, bet pačius dainininkus: „Daug daug dainelių aš girdėjau tyliuoju vakaro laiku“. Tereikia įsivaizduoti – vakaras, temsta... Ir aš tas dainas pats lydėjau – „kai į tolį jas lydėjau“ – jos skleidžiasi per tamsumą, tylumą. Grynas *zenbudizmas*. Garsas skleidžiasi ir atveria visą pasaulį.

Goethe sako: „Lietuva yra poetų šalis“, nes mūsų kultūra yra poetinė, dainavimo, pasakojimo kultūra. Turime kalbą, kuri sutinka su mūsų gamta: „saulutė teka“. „Teką“ – atveria mūsų takus, kuriais einame, tekame saulutės takais. Mergina išteka ir tampa viešumoje viešnia. Atrodo, tokie paprasti žodžiai: „saulutė teka“, „mergina išteka“, turime savo „takus“. Tačiau tai archaiška, mes gyvename tiesioginėje patirtyje. Todėl saulutė mums nėra branduolinė jėgainė, ji – mūsų motinė, ji šypsosi, yra meili, šildo...

Man įdomus kiekvienas dalykėlis. Staiga sustoji, išsižiūri, žmonės prieina – į ką čia diedas žiopso? Nuostabu gyventi pasaulyje taip, kad jis kalbėtų per tave.

Ar įmanoma vienodai gerai mokėti, jausti kelias kalbas?

Tik tuomet, jeigu leidi kalbėti kalbai. Studijuodamas magistrantūrą gavau stipendiją mokytis Vokietijoje. Pamaniau: kodėl ne? Teko visą vasarą studijuoti vokiečių kalbą. Gyveni jų bendrabutyje, pusryčiaudamas bendrauji vokiškai, pamažu švebeldžiuoji. Pirmą pamoką – devintą valandą. Ateina griežtas gimnazijos mokytojas: „Stalas. Suolas. Sakyk! Stalas. Suolas“. Kitą valandą – drama, vėliau – skaitymas, literatūra. Ją dėstė puikus, smagus mokytojas.

Sykį jo paklausiau: „Kur geriausiai kalba klasikinė vokiečių kalba?“ Patarė aplankyti Jėzuitų bažnyčią, ten sekmadieniais, devintą valandą, sako pamokslą. Nuėjau, atsistočiau lauke, prie sienos, kiemas buvo pilnas žmonių, o kiekvieną savaitgalį vis kitas jėzuitas nagrinėdavo skirtingas temas. Pavyzdžiui, nihilizmas – ir pusvalandį diskutuojama apie nihilizmą, nesiremiant Biblija, niekuo kitu. Kitą sekmadienį iš to rašęs mokslinį darbą jėzuitas kalba apie dabartinę astronomiją, dar kitą – apie Aristotelį... Taip išmokau lanksčiau kalbėti vokiškai.

Ar įmanoma vizualiuosius menus (dailę, fotografiją, skulptūrą ir t. t.) atskirti nuo kalbos, išgryninti vizualumą visiškai atmetant kalbos plotmę?

Vizualumas nėra pirmapradis patyrimo reikalavimas, svarbus visos patirties specifinis surikiavimas. Galvodamas apie vieną juslę teigi – viskas suprantama vizualiai, o vizualumas yra kūniškas. Todėl galime sakyti, kad žiūrime aukštyn ar žemyn, kairėn ar dešinėn – tai atspindi kūno orientaciją. Vizualumo kalba nėra *vizualumo* kalba, ji – kūniška. Tačiau kūnas kalba nevartodamas kalbos. Pavyzdžiui, tapyboje tokie svarbūs erdviškumas, kompozicija – visa tai yra kūniška patirtis. Kalba – tai priedas, variantas, neatliekantis lemiamo vaidmens. Galima meluoti, kad viskas priklauso nuo kalbos, tačiau jos taisyklės paremtos kitu klodu, kūnas nėra kalba.

Pasaulyje įprasta leisti sentencijų knygas ir knygeles. Ko vertas teiginys be konteksto?

Kalba nekalba apie patirtį, ji nustato kontekstą. Egzistuoja įvairios kalbos teorijos. Pavyzdžiui, analitinėje kalboje egzistuoja tik teiginys, tarkime: „Jonas yra raudonas.“ Ir viskas. Tačiau yra ir gilesnė kalbos plotmė. Tam, kad galėtum sakyti: „Jonas yra aukštas“, reikia ir kito teiginio – „Petras yra žemas“. Aukštumas kaip Jono savybė negali būti suvokta be skirtumo.

Egzistuoja ir viso lauko – „feld“, „champ“, „field“ – kalba. Kiekvienas žodis įgyja reikšmę tik savo lauke, tad, pakeitus vieną, pasikeis ir likusieji. Didžiausias Vakarų sukrėtimas įvyko išgirdus teiginį: „Dievas mirė“. Žodis „Dievas“ performuoja visas kitas sąvokas. Aha, Dievas mirė, vadinasi, nebėra moralės, galima daryti, ką tik nori, nėra sielos, išganymo ir pragaro – viskas pasikeičia, viskas leidžiama. Išstirpsta, yra perinterpretuojami pagrindiniai buvę kriterijai, kinta žodžių santykiai, diakritinė plotmė.

„Valstybėje“ Platonas rašė apie galimą grožinės literatūros žalą, ne vienas mąstytojas meną nurašė kaip iliuzišką. Koks dabartinis meno ir filosofijos santykis?

Dar banalesnis. Aišku, žiūrint, kokia filosofija. Amerikoje dominuojanti analitinė filosofija, kada ne kada pasirodanti ir Lietuvoje, neturi nieko bendro su menu. Niekas juo nesidomi, nemoka šokti, tapyti, dainuoti, nekuria poezijos, tačiau yra pasiryžę sukurti meno vertinimo kriterijus. Prekybininkai sako: „Va, 10 dolerių. Ko jūs daugiau norit?“ O ten verda diskusijos, esą šitas menas bevertis, mat jo savybės neatitinka mūsų kriterijų. Kas tai yra meno savybės? Spalvos? Diskutuoja, gieda, atrodo labai inteligentiški, o apie meną taip nieko ir nepasako. Tai nėra filosofija.

Anot Kanto, gali tuščiai argumentuoti, kiek tik nori, gali laviruoti į visas puses... Kai ankstesnis popiežius pradėjo kalbėti apie abortą, viena italė jam atšovė: „Nežaidi žaismo, nenustatyk taisyklių.“ Taip ir filosofai – jie nedalyvauja mene, nesidomi juo, bet vis tiek mėgina viską kategorizuoti. Pasekmės – galingos diskusijos, straipsniai, žurnalai, karjeros...

Vienas studentas mano universitete pareiškė norintis studijuoti komunikaciją ir hermeneutiką – kalbos suvokimą. Tarpdisciplininės programos direktorius, chemijos profesorius, žiūri į mus ir klausia: „Atleiskit, ką bendro turi hermeneutika su komunikacija?“ – „Atleisk, – sakau, – nieko bendro, mes šnekamės, bet nekomunikuojame!“ Panašiai analizuojamas ir menas.

Žmogaus fenomenas, kad jis dažnai išskiriamas kaip vienintelė racionali ir kūrybiška būtybė. Kaip manote, koks grįžtamasis santykis tarp racionalumo ir kūrybos?

Žmogus nėra racionalus. Labai retai. Nors mėgina viską paaiškinti. Tačiau ką jis aiškina? Banalumą, žiaurumą, neapykantą vienas kitam, kivirčius, kurie yra psichologiški, gal net gyvybiški, tačiau neracionalūs. Kodėl kariaujame, žudome, džiaugiamės svetima kančia? Racionaliai kalbant, mūsų genai nori tęstis toliau, vadinasi, genetika paaiškina, kodėl mes tokie kvaili ir žiaurūs.

Tačiau racionalumas – atskiras klodas. Gyvename chaose, iš kurio galime kurti ką tik norime. Dialektinis materializmas teigia, kad visas pasaulis yra dialektiškas.

Racionalistai sako, jog dialektika – palaida bala, iš tiesų racionali tik mokslinė logika. Dabar racionalumas dažniausiai suvokiamas kaip įrankis. Tačiau kam jis tarnauja? Mūsų troškimams, net jei šie būtų visiškai neracionalūs.

Tuo tarpu kūrybiškumas – modernus. Mes kuriame savo aplinką. Technologijos neauga ant medžių, mokslo nerasi tarp grybų. Kūryba galioja įvairiose plotmėse, tačiau ne visuose pasauliuose menas suprantamas kaip kūryba. Pavyzdžiui, islame nėra menininkų. Tai Alachas nusprendžia, ką kiekvienas gali. Tarkime, Jungtiniuose Arabų Emyratuose gyvenama didžiausiuose rūmuose, viskas puikiai geometriškai ištaipyta, jokios klaidos. O jie sako: „Ne, ne, žiūrėk, šita linija kampe, vienintelė visame name, yra truputį nukrypusi. Nes tik Alachas gali sukurti tobulą dalyką!“

Esate lietuvis, tačiau gyvenate ir dėstote Amerikoje, nemažai blaškėtės po pasaulį. Kaip atrandate save kas kartą vis kitoje kultūroje, kitoje kalboje?

Išmokęs kitą kalbą, pažindamas svečių šalių menus, gyvenimo būdą, aš praturtėju. Metafora galėtų būti tokia: jei nukeliautumėte į Arabų dykumą ir atsisėstumėte aukštai, ant kopos, išvystumėte per smėlynus keliaujantį karavaną. Jie seka tam tikrą žvaigždę, joja sėdėdami ant specifinių balnų, vakarais stato palapines, atlieka ritualus, turi mylimuosius ir mylimąsias, yra susieti stipresnių ar silpnesnių ryšių. Po kurio laiko akiratyje pasirodytų kitas karavanas. Jie kitaip joja, seka kitą žvaigždę. Atidžiau išžiūrėjus karavanai imtų dygti vienas po kito. Jie – tai kultūros. Keliaudamas prisijungi prie karavano. Būdamas su jais supranti, kaip sukurti laužą, kokioje palapinėje gyventi, su kuo, bet tuomet palieki tą karavaną ir prisijungi prie kito, kuris dar labiau praturtina.

Einant nuo vieno karavano prie kito, mano pėdsakai nyksta dykumoje, kaip ir manasis supratimas, gyvenant skirtinguose karavanuose... Kultūros išmoko įvairovės, ir aš patampu daugiau. Ne todėl, kad turėčiau naują teoriją. Galiu dalintis savo supratimu, ir tai neįkainojama. Niekuomet neprisirišu prie vieno karavano, nes man įdomu. Žinau, kad dingsiu toje dykumoje. Ir jie dings už akiračio.

Kaip miestų architektūra atspindi tautos savimonę?

Miestas – tai kultūrinės bendruomenės erdvė. Mumfordas yra parašęs daug veikalų apie architektūrą. Jų pagrindas – idėja, kad mes empiriškai nematome erdvės; nežinome, kokios ji spalvos, kaip skamba laikas. Tai neįmanoma. Tuo tarpu architektūra kuria bendruomenės erdvę. Tiesios gatvės ar susipinančios, kaip viduramžių miestuose, bendruomenės hierarchija – visa tai atsispindi miestų kontūruose, jų suplanavime. Taigi mūsų pagrindinis tekstas – *architektonika*.

Amerikiečiai neina pasivaikščioti. Jie eina ir žino, kur eina. Nėra promenados. Todėl jų architektūra – kvadratinė. Čikagoje nereikia žinoti adreso ir gatvės vardo: Mičiganas – nulis, į šiaurę – pirmas, antras, trečias ir kiti blokai, į vakarus – devintas ir t. t. „Tai kur gyveni?“ – „Penki į šiaurę, devyni į vakarus“. Ir viskas. Grynai geometriška.

Lietuvos miestai turi įvairių istorinių laikmečių klotų. Įdomiausi čia centrai. Pavyzdžiui, Šv. Onos bažnyčia yra įreikšmintas, mat Napoleonas norėjo ją ant delno nusinešti Prancūzijos. Aušros Vartai – tiek lietuviams, tiek lenkams šventa vieta. Tai – reikšmių centras. Naujoji architektūra – amerikietiška, nes naujais pastatai yra

komerciniai. Ji iš šventovių, monumentų perima pagrindinį vaidmenį. Atsiranda įtampa tarp pragmatinio, medžiagiško ir kultūrinio klodų. Mūsų architektūra kinta, ir tai, kas anksčiau buvo reikšminga, staiga tampa įdomu tik turistams, tuo tarpu stikliniai bokštai rodo mūsų ateitį.

Ši įtampa egzistuoja net arabų šalyse. Dubajus – turtingas miestas, kur kiekvienas pastatas turi savo architektą. Kaip Honkongas yra Azijos komercinis centras, taip Dubajus – Artimųjų Rytų. Pagal viduramžių islamą mečetės bokštas turėjo būti aukščiausias, nes ji buvo ypatingiausia. Dabar iškilo bokštai, kurie, vertikaliai kalbant, yra svarbesni. Dubajuje plotai labai brangūs, tad pastato banką, ir mečetė tampa jo dalimi. Tai va, čia mūsų šventykla, ypatingiausia vieta, bet bankas dabar – dar svarbesnis...

Pastaruoju metu vis dažniau prabylama apie destrukcijos meną. Ar menas gali būti negatyvus, destruktivus?

Paprastai toks „destruktyvumas“ nėra intencionalus. Šiaurės Amerikoje pasirodžius džiazui, kuris iš tiesų labai pozityvus, ritmiškas, kūrybiškas, atviras improvizacijoms, žmonės paskelbė: „Džiazas yra destruktivus! Jei jį toleruosime, jis sunaikins visą Vakarų civilizaciją!“ Nereikia tikslingai kurti destruktivaus meno – jei atrasi naują stilių, jis savaime toks taps, nes bus skirtingas. Džiazas – tik vienas iš pavyzdžių. Pasirodžius atonaliai muzikai, neturinčiai nei ritmo, nei melodijos, visi suglumo – kas čia? Negali šokti pagal Schönbergą, Veberį ar Kelno mokyklos kompozitorių muziką. Tai kas dabar? Naikina visą tradiciją – ir klasikinę, ir džiazą. Ką daryti? Uždrausti! Neuždraudė. Žmonės nežinojo, kaip reaguoti į tokią muziką, tad ji netapo populiari.

Egzistuoja nemažai meno destrukcijos pavyzdžių. Yra daugybė siaubingos, žiaurios tapybos, nuo kurios negalime atitraukti akių. Tai kita išraiška, estetinė duotis, kuri, nors ir būdama labai žiauri, atveria nors ir kraugerišką, tačiau mūsų pasaulyje sutinkamą estetinį klodą. Juk negalima teigti, kad toks įvaizdis sunaikino meną. Aristotelis sumaniai teigė: „Yra žmonių, sakančių, kad filosofija – nereikalinga, ir aš sutinku, bet jų argumentai yra filosofiški.“ Paneigdami jie patvirtina tai, ką paneigia.

Daug medicinos įrankių išsivystė iš raganų medžioklės, moterų kankinimo. Tačiau tai buvo kūryba, iš kurios net išaugo modernus mokslas. Baconas, vienas modernių Vakarų mokslo pradininkų, net vartojo tokią metaforą: „Norėdami pažinti motiną gamtą, mes turime visas jos tiesas iš jos iškankinti.“ Mokslui nerūpi, ar tai galima. Jis ieško „tiesos“. Tai tyrimai pagal modernius reikalavimus – mes iškankinsim tiesą iš motinos Žemynos!

Nuo neatmenamų laikų mene dominuoja vyrai, tuo tarpu pagal filosofinę tradiciją kūrybinė energija yra moteriška. Iš kur kyla šis paradoksas?

Ar iš tiesų vyrai yra kūrybiškiausi? Nemanau. Jų diskusijos, išsimokslinimas, išsiauklėjimas priklauso moters patirčiai. Kas išmokė Sokratą? Diotima. Be jos Sokrato filosofo nebūtų. Nors ji pati nieko nerašė, tačiau buvo toji kūrybiška duotis, sukūrusi filosofiją. Kas galingiausia graikų tradicijos mūza? Sappho. Poetė. Kad įkvėptų, jai pakanka per savo vaizduotę, per aistrą parodyti, kas galima. Nors moterys buvo „pažemintos“, taip nutiko todėl, kad jos buvo pernelyg galingos, jų kūrybiškumas

visuomet prasiveržia.

Vyrų kūrybiškumas – labai ribotas. Sako, statysim paminklą, nutapysim paveikslą, ir viskas bus gerai. Moteriai nereikia tokių rėmų, ji gali būti atvira. Jokia moteris nebuvo sukūrusi vienuolyno. Nes apribota kūryba – nebe kūryba. Vienuoliai užsidarė, atsisakė moteriškumo, rašė tekstus apie savo dievus ir dievukus ir ėmė moteriškąją, platesnę kūrybą suvokti kaip ardančią. Be moteriško chaoso nėra kūrybiškumo.

Vyrai taip pat yra androgeniški, moteriški. Moteriškumo paneigimas per patriarchatą – tai gyvenimo šaltinio paneigimas. Gyvybė ateina iš moters ir į ją sugrįžta. Staiga patriarchatas paskelbia, kad visas gyvenimas sukurtas tėvo. Iš kur tėvas turės kūrybiškumo, neturėdamas gašlumo? Vienas jis negali nieko sukurti. Noras užgniaužti moteriškumą kyla dėl to, kad jis erzina, jaudina, tačiau jo negalime atsisakyti, jis nuolat prasiveržia per mūsų kūniškumą.

Moteriškas buvimas yra subtilesnis. Kaip civilizacijų studentai sako, vyras moteriai yra tiesiog per mažas. Ji paslaptinga. Ne todėl, kad slėptųsi – tokia jos dvasia. Tai, nors kartais ir nenoriai, pripažįsta kiekvienas. Visos galingiausios pasaulyje sąvokos, jėgos, visa išmintis priklauso moteriai. Kai kuriose Sibiro gentyse sakoma: „Moteris yra iš prigimties šamanė.“ Nereikia treniruotis – ji supranta dalykus. Visose mitologemose herojų veda, saugo ir gražina moteris. Net ir Filosofija – deivė, nurodanti filosofui, kur link keliauti. Moteris žino pasaulio takus ir juos atveria. Nesvarbu, ar tai Atėnė, nukreipianti herojaus ietį ir strėles, ar Sofija. Mano nuomone, feministės nesuprato šio klodo. Jos ėmė skelbti savo teises, sukūrė teoriją – o juk šio žodžio prasmė yra „tėvo valdžia“. Joms taip ir nepavyko pasiekti tikrojo moteriškumo.

Ar gali vakarietis susitapatinti su Rytų kultūra, perprasti ją?

Retas kuris apie tai susimąsto, tačiau *Zen* ar *Dao*, kuriuos paprastai priskiriame Rytams, iš tiesų priklauso indoeuropiečių civilizacijai. Net budizmas mums iš tiesų visai nesunkiai suprantamas. Yra sukurta tam tikra misterija, neprieinamumo išpūdis. O iš tiesų – pamatai, paskaitai, kaip, pavyzdžiui, japonai veikia, kaip „sudėlioja gėles“, ir suvoki, kad kiekvienas geras lietuvių ūkininkas tą suprastų. Daoizmas – sofistikuotas Lietuvos ūkininkas! Kalbu apie lietuvius ne todėl, kad būtume egzotiški; reflektuodami Rytus galėtume suprasti save, savo ribas.

Ar apskritai galima kalbėti apie tokią kultūrinę perskyrą kaip „Rytai“ ir „Vakarai“?

Vakarai nuo graikų laikų sukūrė ar atvėrė tikslų, griežtą mąstymą. Turi konstituoti, siūlyti hipotezes, jas tikrinti – viską mėginame išaiškinti priežastimis. Pavyzdžiui, Indijoje niekas kalbėdamas apie svarbius dalykus hipotezių nekels – paseks pasaką. Vakaruose sakytume: „Na, pasakos yra pasakos – mes turime mokslą, atskleidžiame tikrovę.“ Rytiečiai paklaustų: „Nejaugi? Jei esate tokie galingi, kodėl egzistuoja tiek daug teorijų?“ Taip imame mokyti iš Rytų, suvokiame, kad jei ir egzistuoja viena tiesa, nesame pajėgūs ją sužinoti. Jie tai pripažįsta – „dieviškos“ figūros tėra simboliai, per kuriuos suvokiama dabartis. Šivos šokis šiuo momentu kuria dabartį ir ją naikina. Negalime sakyti „dabartyje yra tiesa“. Ne, dabar yra vienas momentas, viena epocha, ir net jei ji tęstųsi šimtus milijonų metų, pakaks vieno Šivos mirksnio, kad viskas pasikeistų.

Lietuvių tradicija tai gerai supranta. Mūsų kultūra yra žemiška ir sauliška. Ritmas kartoja, yra dinamiškas. Neturime aiškios ateities, į kurią keliautume, užsibrėžtų tikslų. Lietuviškai kultūrai tai neįdomu. Tuo esame artimi Indijai ir net daoizmui ar *zen*. Lietuviškas gyvenimo būdas – labai stropus. Svarbi kiekviena detalė, va, tam viščiukui reikia šito grūdo, ne ano. Koks smulkmeniškumas! Tas pat ir Rytuose. Daoistas laisto savo ryžių daigus, ir kiekvienam jų reikia būtent tiek vandens, kad išliktų. Ateina žinovas ir sako: „Žiūrėkit, durneliai! Galima upeliu užlieti visą lauką.“ Tačiau visas laukas turi daug skirtingų daigelių, ir kiekvienam jų reikia skirtingo lašo vandens. Toks stropumas, tokia atida daiktams ir yra lietuviškas stropumas.

Kalbino Milda Kiaušaitė